

Elektronik Kaynak Yönetimi

Coşkun POLAT*

Öz

Elektronik kaynakların sağlanması ve hizmete sunulması, kütüphanelerin son dönemde enerjilerini en çok harcadıkları konudur. Yüksek maliyetli kaynaklar olması yanında hizmete sunulması için gerekli altyapı ve düzenleme işlemleri gerektirmesi, bu kaynaklara ilişkin işlemlerin stratejik bir planlama dâhilinde yapılmasını ve yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Kütüphane dermesine ilişkin işlemler, dermenin basılı kaynaklardan oluştuğu dönemlerde kullanıcı beklentileri doğrultusunda dermeyi oluşturan parçaların sayılarının artırılması olarak görülmüştür. Elektronik kaynakların derme kapsamında yer alması, kısıtlı bütçe olanakları ile en yararlı olanların seçilmesi, bu kaynakların piyasa koşulları da dikkate alınarak en ekonomik ve uygun kullanım koşullarıyla sağlanması ve kullanıcıların kesintisiz erişimi için sürekli takibinin yapılması gibi ek işlemleri de beraberinde getirmiştir. Her aşaması profesyonellik ve planlama gerektiren bu işlemler, dermeye ilişkin kütüphanenin yaklaşımını “geliştirme”den “yönetme”ye evrilmesini zorunlu kılmıştır. Çalışmada, elektronik kaynakların tespiti ve seçimi, bu kaynakların sağlanması ve hizmete sunulmasına ilişkin yol gösterici nitelikte bilgiler verilmektedir.

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli keşiflerinden olan yazı, her dönemde gelişmenin ve ilerlemenin temel aracı olmuştur. Mevcut gelişmişlik düzeyinin geçerli kayıt ortamlarına aktarılarak korunması, insanlığın bu bilgi

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, polatcoskun@karatekin.edu.tr

kaynaklarından öğrendiklerine yenilerini eklemeleri, dönüşüm ve gelişim olgusunun altyapısını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, belli kayıt ortamı aracılığı ile erişilebilir ve paylaşılabilir bilgi, aslında insanlığın entelektüel birikiminin ve gelişmişlik düzeyinin de bütünü anlamına gelmektedir. Kullanılan araç ve yöntemler ise mevcut teknolojik gelişmişlik düzeyi ile ilişkili olup, nihai amacı doğrudan etkilememekle birlikte bilginin kaydedilmesi, erişilmesi ve paylaşılmasına ilişkin işlemlerin kolay ve hızlı yapılmasına katkı sağlayıcı bir unsurdur.

İnsanoğlu bilgi birikimini korumada ve gelecek nesillere aktarmada çok çeşitli bilgi kayıt araçlarından yararlanmıştır. Taş, ağaç kabuğu, kumaş, kil tablet, vb. bilginin kayıt altına alınmasında öncü araçlardır. Bunun yanında, bilginin geniş çevreler tarafından elde edilebilir olmasını da sağlayan esas gelişme, hiç şüphesiz matbaanın icadıdır. Bu buluş, büyük zahmet ile az sayıda üretilebilen, bu nedenle de yalnızca belli çevreler arasında kullanılabilen ve paylaşılabilen bilginin, maliyet ve zahmet açısından geçmişle kıyaslanmayacak bir avantajla üretilebilmesini, toplumun her kesimince de elde edilebilir ve yararlanılabilir olmasını sağlamıştır. Üretilen ve paylaşılan bilgi miktarının yeni bilgiye dönüştürülmesi sürecini hızlandıran bu yeniliğin sonuçları kültürel ve akademik gelişimin ötesine geçmiş, ekonomik ve siyasi değişimlerle birlikte güç dengelerinin de yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Basılı ortam teknolojisi ile üretilen bilgi kaynakları, insanlığın bilgi birikimini korumada ve geleceğe aktarmada uzun bir dönem yegâne araç olarak kullanılmıştır.

Bilgi merkezleri, bilgi taşıyıcılarla bilgiye gereksinim duyan kullanıcıları arasındaki köprüyü, bilgi erişim araçları ve hizmetleri ile kurma gereksiniminin sonucu ortaya çıkan toplumsal kuruluşlardır. Bilgi merkezlerinin görevini yerine getirmesindeki temel malzeme, kullanıcılarına sundukları bilgi kaynaklarıdır. Tarihsel süreçte meşhur olmuş kütüphaneleri diğerlerinden öne çıkaran unsur da sahip oldukları bilgi kaynaklarıdır. Bu nedenle doğru bilgi kaynağının seçilmesi, sağlanması ve düzenlenmesi bilgi merkezlerinin enerjilerini en fazla harcadıkları konudur. “Derme geliştirme, “derme yönetimi” ve “kaynak yönetimi” gibi terimler ile genellenen bu işlemlerin özünde, bilgi merkezlerinin sunduğu bilgi kaynaklarından etkin yararlandırma amacıyla, sürecin planlanması ve yönetilmesi düşüncesi vardır.

Basılı kaynakların bilgi kaynağı olarak hâkim olduğu dönemlerde derme yönetimi, bilgi merkezlerinin kitap ve süreli yayınlara çeşitli yollarla sahip olması sürecindeki işlemlerin başarıyla yürütülmesi olarak değerlendirilmiştir. Sahip olunan bilgi kaynaklarının nicel artışına da işaret eden bu işlemi tanımlamak için “derme geliştirme” kavramının tercih edilmesinin de nedeni budur.

Elektronik bilgi kaynaklarının ortaya çıkışı ve günümüzdeki hâkimiyeti, bilgi merkezi dermesine ilişkin bazı konuların tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Bilgi merkezlerinin bu kaynakların tamamına sahip olmasının nicelik ve maliyet açısından olanaksızlığı, “sahip olma” yerine “eriştirme” yönteminin tercih edilmesine neden olmuştur. Yanı sıra, bilgi merkezlerinin geçmişte olduğu gibi kullanıcılarına yalnız somut bilgi kaynakları ile hizmet vermesi, benzerlerinden geride kalmasına neden olan bir sorun olarak karşılırlarına çıkmıştır. Ayrıca, bilgi kaynağı olarak elektronik ortamın doğası ve farklı özelliklere sahip kullanıcı kitlesi, bu kaynaklara ilişkin yapılan teknik işlemlerin de basılı ortamdaki farklı düşünülmesini gerektirmiştir. Bilgi merkezleri için oldukça yüklü maliyet, yeni araç ve hizmet uygulaması anlamına gelen bu gelişmeler, dermeye ilişkin tüm işlemlerde çağın gereklerine ve mevcut koşullara uygun olarak profesyonel bir yaklaşımı, bir başka deyişle “yönetimi” zorunlu kılmıştır. Elektronik bilgi kaynaklarının değerlendirilmesi ve seçimi, sağlanması, düzenlenmesi, hizmete sunulması ve korunması işlemlerini içeren sürecin her aşaması, bilgi merkezi ve bilgi profesyoneli için yeni tehdit ve fırsat anlamına gelmektedir.

Çalışma, günümüzde bilgi merkezi dermesinin önemli bölümünü oluşturan elektronik bilgi kaynaklarının yönetilmesi sürecindeki işlemlere ilişkin bilgi profesyonellerine yol gösterici nitelikte bilgiler verme amacını taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda; öncelikle günümüzde bilgi merkezlerinde elektronik dermeyi oluşturan kaynakların neler olduğu üzerinde durulacak, sonrasında da elektronik derme yönetimi sürecinin unsurları açıklanmaya çalışılacaktır.

Bilgi Merkezi Dermesi Olarak Elektronik Kaynaklar

Başta İnternet ve www olmak üzere, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması bilginin üretilmesi, depolanması, erişilmesi ve kullanımında

köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Gelişmelerin kütüphanelere yansması da hizmete sunulan bilgi kaynaklarındaki ve araçlarındaki çeşitliliğin artması biçiminde olmuştur. Uzun bir zaman diliminde yalnız basılı kaynaklardan oluşan kütüphane dermeleri, CD-ROM veri tabanları ile başlayan süreçte zaman içinde çevrimiçi veri tabanları, e-dergiler, e-kitaplar, OPAC'lar ve ağ üzerinden kullanılabilen diğer bilgi kaynakları ile geniş bir yelpazede ele alınmaya başlanmıştır. Geline noktada, başta süreli yayınlar olmak üzere kütüphane dermelerinde basılı kaynakların gelecekteki varlığı tartışılmaktadır. Nitekim ücret ödenerek temin edilen basılı süreli yayın aboneliklerinin kesilmesi, süreli yayın veri tabanlarında e-kitap paketleri oluşturularak kütüphanelere pazarlanmaya başlaması, tartışmanın varacağı sonuca ilişkin ipuçlarını da vermektedir. Kütüphaneler için önemli fırsatlar anlamına gelen bu gelişmeler, maliyet ve hizmete sunma açısından düşünüldüğünde pek çok tehdidi de beraberinde getirmektedir. Çok fazla sayıda ve çeşitte bilgi kaynağının verimli hizmete sunulması maliyet-hizmet dengesinin iyi kurulmasına, literatürdeki adıyla elektronik kaynak yönetiminin (EKY) iyi yapılabilmesine bağlıdır.

EKY ile kütüphanenin hedefi ve amacı arasında yakın ilişki söz konusudur. Bunun için kütüphanelerin hangi kaynakları ne ölçüde dermeye katmaları gerektiği konusunda karar vermeleri gerekmektedir. Bu kararın verilmesinin ilk adımı, kütüphane dermesi olarak elektronik kaynakların türlerinin bilinmesidir. Bu amaçla, kütüphane dermesinde yer alan elektronik kaynaklar tarihsel gelişim süreci ile birlikte aşağıda ele alınmaya çalışılmıştır.

İndeksler ve Öz Dizinleri

Kütüphanelerin elektronik kaynak kullanımı bibliyografik bilgi erişim hizmetleri ile başlamıştır. Kamuya açık bilgisayar tabanlı ilk bilgi erişim hizmeti, 1964 yılında kullanıma sunulan tıp ve sağlık bilimleri alanındaki literatüre erişim sistemi MEDLARS (Medical Literature Analysis and Retrieval System) ve onun çevrimiçi ürünü olan MEDLINE'dir. Bunu 1971'de uzaktan erişilebilir ilk bibliyografik veri tabanı olan ERIC (Education Resource Information Center) izlemiştir (Johnson, 2013). Çevirmeli bağlantı ile bibliyografik veri tabanı dermesine erişimde ilk ticari ürün olan Dialog, Lockheed Corporation tarafından 1972 yılında erişime açılmıştır. 1966 yılında LexisNexis'in veri tabanına bibliyografik

bilgilere ek olarak hukuk alanına ait bazı belgelerin tam metinlerini de eklemesi, uzaktan erişilen derme kavramını yeni bir boyuta taşıyan gelişme olmuştur (Cotter ve Koehler, 2002, s. 4-1).

Bibliyografik kayıtlara elektronik ortamdan erişimde kütüphaneler için bir diğer yöntem de çevrimdışı ortamlarda satın alınan veri tabanlarıdır. SilverPlatter, aylık ya da üç aylık dönemlerle içerik güncellemesi yaptığı ilk CD-ROM veri tabanını 1986'da kütüphanelere pazarlamaya başlamıştır. ERIC, PsycLIT ve A-V Online gibi kitap ve dergi indekslerini içeren bu çevrimdışı veri tabanları, kütüphaneler için derme yönetiminde yeni sağlama modeli ve lisans anlamı taşıyordu. Örneğin, kütüphaneler için veri tabanının güncellenmesinin ardından, eskisini firmaya gönderme yükümlülüğü vardı (Johnson, 2013). Bu da kütüphanelerin abone oldukları CD-ROM'ları her tür hasardan koruma adına ek önlemler alması demektir. Başlangıçta tek kullanıcı erişimli olan bu kaynaklara, 1990'ların başından itibaren yerel ağ üzerinden birden fazla kullanıcının eşzamanlı erişebilmesi mümkün oldu. Elektronik bilgi kaynağı olarak uzun ömürlü olmayan CD-ROM veri tabanları, kütüphanelerin basılı süreli yayın aboneliklerini kesmelerine neden olmamış daha çok uygun bir koruma ortamı olarak görmüştür (Johnson, 2013).

1990'ların sonunda veri tabanı sağlayıcıları bibliyografik içeriklerinin web tabanlı sürümlerini oluşturarak kütüphanelere pazarlamaya başladılar. Hukuk konulu LexisNexis veri tabanının 1997'de başlattığı web tabanlı hizmet bunun ilk örneği oldu. Kütüphaneler için yeni lisans türleri anlamına da gelen bu uygulamada, kullanıcılar için bireysel oturum açma öngörülüyordu. Sonraları ise belli IP adreslerine toplu erişim yöntemi kullanılmaya başlandı. 2000'li yılların başından itibaren web tabanlı bibliyografik veri tabanları tam metin içerik de vermeye başlamışlardır (Johnson, 2013). Tam metin içerik sunulması ile birlikte veri tabanlarının fiyatları da artmış, kütüphaneler basılı yayın aboneliklerini zaman içinde sonlandırmak zorunda kalmışlardır. Günümüzde kütüphanelerin özellikle süreli yayın anlamında basılı yayın abonelikleri yok denecek kadar azdır.

E-Kitaplar

Bilgisayarlar ya da taşınabilir e-kitap okuyucular aracılığı ile okunabilen herhangi bir bilgisayar dosya formatı ile sayısal biçime dönüştürülmüş

metin, kitap, okuma materyali ya da kelime ve görüntülerin elektronik biçimleri olarak tanımlanan e-kitaplar (Rao, 2003, s. 85-86), günümüzde hem çevrimiçi kitap satıcılarının hem de kütüphane dermelerinin en gözde parçalarıdır.

1940'larda bilim-kurgu kitaplarına konu olan e-kitapların gelişimi, ilk kez Alan Kay'ın 1960'ta yayınladığı "Dynabook" adlı eserinde fiilen ele alınmıştır (Rukancı ve Anameriç, 2003, s. 149). Literatürde, e-kitapların doğuşu olarak 1971 yılında Michel Hurt'un İllinois Üniversitesi'nde bilgisayarını sunucuya dönüştürerek ağ üzerinden ABD Özgürlük Bildirgesini yayınlaması gösterilmektedir. Girişimin amacı, daha sonra 10.000 kitaplık elektronik halk kütüphanesi hedefiyle başlatılan Project Gutenberg'in de yapılabilirliğini göstermektir (Grimmes, 2011; Project Gutenberg, 2017).

Ticari firmalar 1980'lerden itibaren CD-ROM'larda e-kitap pazarlamaya başlamışlarsa da, kütüphanelerin abonelikleri danışma kaynakları ve teknik raporlarla sınırlı kalmıştır. 1990'lardan itibaren ABD'deki bazı kütüphaneler çevrimiçi katalogları üzerinden link verme suretiyle, kullanıcılarına e-kitap hizmeti sunmuşlardır (Small, 2000). 1990'ların ortalarında ticari firmalar, kütüphanelerin de abone oldukları NetLibrary, Questia ve Ebrary ürünleriyle e-kitap pazarında yerlerini almaya başlamışlardır. Önceleri danışma ve bilimsel kitaplardan oluşan bu dermeler, zamanla hemen her disiplinde e-kitap içeriği ile kütüphanelere pazarlanmışır (Johnson, 2013).

2000'li yıllarda teknolojik gelişmeler doğrultusunda yaygınlaşan e-kitaplarla, hem edinim hem de kullandırma anlamında kütüphanelerin geleneksel kaynaklardan farklı planlamalar yapmalarını zorunlu kılmıştır. Eşzamanlı olarak birden fazla kullanıma olanak sağlayan bu kaynakların ödünç verilmesi, indirilmesi, çoğaltılması ve paylaşımının teknik açıdan mümkün olması, ticari yayıncıların e-kitap ürünlerinin kullanımına ilişkin kısıtlamalar yapmasını gerektirmiştir. Ticari değere sahip dijital içeriğin erişim kontrolünü izleme ve sınırlandırma olarak özetlenebilecek Dijital Haklar Yönetimi (Digital Right Management-DRM), önceden de var olmasına karşın e-kitaplarla birlikte yayıncıların üzerinde önemle durdukları konu olmuştur. Pek çok ülke telif hakkı düzenlemelerinde DRM kapsamında uygulanacak önlemlere yer vermiştir. Yapılan düzenlemelere dayalı olarak hayata geçirilen uygulamalarla, yayıncılar içeriğin

yüklenebileceği aygıtları ve aynı türde aygıtlarda olsa bile içeriğin kullanıcılar arasında paylaşımını sınırlayabilmekte ve engelleyebilmektedir. (Johnson, 2013). Bu durum, var oluş gerekçesi bilgi kaynaklarının geniş kitleler tarafından erişilebilir ve elde edilebilir olmasını sağlamak olan kütüphaneler için farklı yükümlülükler ve önlemler anlamına gelmektedir. Nitekim kütüphaneler, başlangıçta mevcut e-kitapların piyasadaki cihazlarla uyumluluğunda yaşanan güçlükler nedeniyle popüler e-kitaplara abonelik konusunda temkinli davranmışlarsa da teknolojik gelişmeler kısa sürede bu zorlukları ortadan kaldırmıştır.

OverDrive, 2002 yılında masaüstü ve mobil uygulamaların tümüne uyumluluk garantisıyla kütüphanelere e-kitap indirme hizmeti sunan ilk firmadır. Günümüzde çok çeşitli yayıncıların parçalarını içeren Bulut Kütüphanesi uygulaması ile kütüphaneler kullanıcılarına seçtikleri kitapları indirme ve ödünç verme hizmeti sunmaktadır (Johnson, 2013).

Ticari e-kitap hizmetinin yaygınlaşmasıyla birlikte, ücretsiz okuma ve indirme hizmeti sunan platformlar da ortaya çıkmıştır. 53.000'den fazla e-kitabın html, e-pub ya da Kindle formatında indirilerek okunmasını sağlayan Project Gutenberg bu konuda öncü girişimdir (Project Gutenberg, 2017). 2004 yılında Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'ndeki telif hakkı olmayan 19. Yüzyıla ait yaklaşık bir milyondan fazla kitabın Google tarafından dijitalleştirilmesi çalışması ile temelleri atılan Google Print' bir diğer örnektir (Google Books History, 2017) . Bu mecra günümüzde yayıncıların da verdiği destekle, yüzde yirmisi kamuya açık olmak üzere 25 milyondan fazla kitabın elektronik olarak hizmete sunulduğu önde gelen e-kitap platformlarından (Chowdary, 2016). The Universal Digital Library**, Hathi Trust Digital Library***, Open Library**** ve Bartleby gibi platformlar, kütüphane ve yayıncı ortaklığı ile gerçekleştirilen ücretsiz e-kitap projelerinin ürünleridir.

E-kitapların günümüzde yaygınlaşması ile birlikte kütüphanelerin de bu kaynaklara olan rağbeti artmıştır. Library Journal'ın 2015'de yaptığı bir anket, ABD'deki halk kütüphanelerinin %94'ünün e-kitap hizmeti

* <http://books.google.com>

** <http://www.ulib.org/index.html>

*** <https://www.hathitrust.org/>

**** <https://openlibrary.org/>

sunduğunu ve e-kitap dermesinin 2 yılda %300 arttığını göstermiştir. Ödünç alanların %90'ı bilgi kaynağını e-kitap okuyuculardan okumayı tercih ederken, e-kitap okuyucuların %38'i de hak kütüphaneleri tarafından ödünç verilmiştir (Ebook Usage in U.S. Public Libraries, 2015, s. 5, 107). Aynı dergide yer alan iki farklı araştırma ise okul kütüphanelerinin %40'ının (Ebook Usage in U.S. School(K-2) Libraries, 2015, s. 4), araştırma kütüphanelerinin ise tamamının e-kitap hizmeti sunduğunu ortaya koymuştur (Ebook Usage in U.S. Academic Libraries, 2016, 5, 107).

E-kitaplar günümüzde neredeyse tüm kütüphane türlerinin dermeleri için birincil uğraşdır. Yeni nesil kullanıcıların tercihleri doğrultusunda önemlerini daha da artıracığı düşünülerek, kütüphanelerin dermelerindeki e-kitap sayılarını artırması gerekmektedir. Elektronik dergilerde olduğu gibi fiyat konusunda ek yükümlülükler getirecek olması yanında, e-kitapların kullanımının eser sahipleri, kütüphaneler ve kullanıcılar için basılı kitaplardan farklı yükümlülük ve uygulamalar getireceği unutulmamalıdır. E-kitapların dermeye katılmasında seçiminden sağlama ve kullanım ilkelerine kadar tüm konuların etraflıca düşünülüp derme geliştirme politikasına yansıtılması ve lisans anlaşmalarının bu politikaya uygun olarak yapılması gerekmektedir.

E-Sürelî Yayınlar

En geniş biçimiyle, bilgisayar ağı üzerinden elde edilebilen her türden süreli yayın (Cole, 2004) olarak tanımlanan e-dergiler, başta araştırma kütüphaneleri olmak üzere kütüphane dermelerinin en önemli parçalarıdır. İnternet aracılığıyla dağıtımı gerçekleştirilen ilk hakemli dergi, 1987 yılında New Horizons in Adult Education'dur. İnternet'in o dönemde yaygınlaşmamış olması nedeniyle ilk e-dergilerin çoğu popüler ve kısa süreli yayınlar olmuştur. Directory of Electronic Journals, Newsletters and Academic Discussion Lists adlı rehber, 1991 yılında yalnızca yedi tanesi hakemli dergi olmak üzere toplamda 27 e-dergi listelemiştir (Johnson, 2013). 2000'li yıllarda İnternetteki gelişmelerle e-dergiler özellikle bilimsel literatürdeki hâkimiyetini artırmıştır. Adı geçen dizin, 2000 yılında dokuz yıl içinde %560 artışla 3195 bilimsel e-dergi listelemişken (Johnson, 2013), 2004 yılında Cole e-dergilerin sayısının 30.000'in üzerinde olduğunu belirtmiştir (Cole, 2004). Nitekim 2016 yılı sonu

itbarıyla Ulrichsweb: Global Serials Directory adlı süreli yayın dizininde 300.000'den fazla hakemli e-dergi dizinlenmektedir (Ulrichsweb, 2017).

Araştırmacılar için vazgeçilmez kaynaklar olması nedeniyle, özellikle araştırma kütüphaneleri, bütçelerinin önemli bir bölümünü akademik dergi aboneliklerine ayırmaktadırlar. Sahip olma zorunluluğu olan basılı dergilerin sahip olmaksızın uzaktan erişilebilir e-dergilere evrilmesiyle birlikte yayıncıların akademik dergiler ile ilgili pazarlama stratejileri de değişmiştir. Basılı süreli yayın abonelikleri, son kullanıcının erişimi ve kullanımı açısından avantajları tartışılmaz olan binlerce e-dergi bir araya getirilerek, sahip olunmaksızın abone olunabilen dergi paketlerine dönüşmüştür. Böylece bir yandan kütüphanenin kullanıcılarına sunduğu dergi sayısı artmış, diğer yandan da bu dergilerden yararlanmanın önündeki zaman ve mekân engeli ortadan kalkmıştır.

Kullanıcı açısından bu olumlu etkinin yanı sıra ticari yayıncıların bilimsel dergileri piyasa ekonomisi dinamikleri içinde ürüne dönüştürmesi, dergi fiyatlarında aşırı artışı da beraberinde getirmiştir. Enflasyonun çok üzerinde gerçekleşen bu fiyat artışlar karşısında kütüphane bütçelerinin alım gücü her geçen gün düşmüştür (Kayaoğlu, 2006, s. 30). Önemli kimya dergilerinden Tetrahedron Letters'in 1974'te yıllık abonelik fiyatı 200 dolar iken, 1997 yılında 36 kat artarak 7.176 dolara, 2005 yılında da 12.204 dolara (61 kat) yükselmiştir (Tonta, 2006). ABD'deki Araştırma Kütüphaneleri Derneği (Association of Research Libraries-ARL)'nin 113 büyük üniversite kütüphanesi üzerindeki araştırmasına göre, 1986-2004 yılları arasında bilimsel dergilerin fiyatları %188 artarken, kütüphaneler süreli yayın aboneliklerine %273 oranında fazla harcama yapmışlardır. Bu kütüphaneler 1997 yılında süreli yayın aboneliğine 1987 yılına oranla %142 daha fazla bütçe ayırmalarına karşın, on yıl öncesine oranla %6,2 daha az süreli yayına abone olabilmişlerdir (ARL Statistics 2003-04, 2005, ss. 11-15).

Kullanıcılar ve kütüphaneler için avantaj ve dezavantajları olan e-dergilerin derme içindeki yerinin korunabilmesi ve geliştirilebilmesi, kütüphanelerin kaynak yönetimi strateji ve planlarının en önemli bölümünü oluşturmaktadır. E-dergi aboneliklerinde bölgesel, ulusal ve uluslararası kütüphane konsorsiyumlarının kurulması, artan fiyatlara karşı güç birliği yapma zorunluluğunun sonucu ortaya çıkan oluşumlardır. Bunun yanında ücretsiz ve engelsiz açık erişimli dergiler ile bireysel/kurumsal

yayıncılığın ürünü açık arşivler gibi bilimsel çalışmalara alternatif erişim kanalları ve dermeleri de dergi piyasasında yaşanan mali açmazın bir sonucu olarak ortaya çıkan uygulamalar olmuştur.

Yapılan araştırmalar kütüphane kullanıcılarının e-içeriğe olan rağbetinin her geçen gün arttığını ortaya koymaktadır. Bu eğilim yalnızca araştırma kütüphanelerini değil, halk kütüphanelerini de etkileyen bir durumdur. Ticari yayıncılar hem süreli yayınların hem de kitapların e-sürümlerini pazarlama adına içerik paketleri oluşturma işini hızlandırmışlardır. Kütüphaneler bu içeriğin dermeye dâhil edilmesi ve hizmete sunulmasında kullanılacak teknolojik alt yapı ve donanımın ediniminde çabuk karar vermek ve uygulamaya geçmek zorundadırlar. Maliyet artışı ve bütçe yetersizliği önemli bir sorun olmakla birlikte, kütüphaneler süreli yayınların tüm türleri de dâhil e-kaynakların seçimi ve değerlendirmesinde yeni yöntemleri ve uygulamaları bir an önce hayata geçirmek durumundadırlar.

Çoklu Ortam Materyaller

Bilgi toplumunda zaman ve mekân sınırları olmaksızın, yaşam boyu ve bağımsız öğrenmeyi öngören eğitim anlayışı, kütüphanelerin dermelerinin çeşitlenmesine yol açmıştır. Yaşayan kütüphaneler kavramının gereği olarak, kütüphanelerde “yaratı alanları”nın tasarlanması ve buralara uygun materyaller sağlanması, bu çeşitliliğin bir yansımasıdır. Böyle bir ortamda metin tabanlı kütüphane materyallerinden oluşan derme anlayışı yetersiz kalmaktadır. Kütüphanelerin eğitimi destekleyici rollerinin devamı, teknolojiye koşut materyal çeşitliliğini dermesine yansıtmasıyla doğru orantılıdır.

Bilgi kaynağı olarak eğitim materyallerindeki çeşitlilik, kütüphaneleri bu materyaller için pazar haline dönüştürmüştür. Kütüphaneler derme geliştirmede bu tür materyalleri sağlama ve satın alma, hatta sürdürme ve koruma planlarını yapmak zorundadırlar. Elektronik kaynaklarda olduğu gibi, bu materyallerin de kütüphaneye sağlanmasında satın almanın yanında lisans anlaşması, kullanım başına ücretlendirme, paket alımı gibi alternatiflerin değerlendirilmesi gerekmektedir (Johnson, 2013). Buna karşın telif hakkı ve adil kullanım gibi konular, dermenin hizmete sunulmasında kütüphaneciler için her geçen gün daha karmaşık hale gelen başlıklar arasındadır.

İnternet ve Web Kaynakları

Bilgi kaynağı olarak elektronik kaynakların kütüphane dermelerinde yer alması İnternet ve World Wide Web ile birlikte ele alınması gereken bir konudur. Nitekim elektronik ortamda üretilen bilgi kaynaklarının ağlar aracılığı ile dağıtımının olmadığı dönemlerdeki çevrimdışı elektronik bilgi kaynakları, geleneksel basılı kaynakların alternatifi olarak görülmemiştir. Dolayısıyla elektronik dermeye özel sağlama, kullanma ve koruma konuları derme yönetimi politikalarında yer bulmamıştır. İnternetin bilgi paylaşımında yol açtığı “devrim”, kütüphane dermelerindeki elektronik kaynakların edinimi ve kullanımının İnternette ayrı düşünülmemesine yol açmıştır.

İkinci nesil İnternet ile birlikte bilgi tüketicisi rolü yanında bilgi üreticisi olan kullanıcılar, geçmişte benzeri görülmemiş bir bilgi artışının da müsebbibi olmuşlardır. “Amatör bilgi üreticileri” nitelendirmesi yanında İnternetin “bilgi çöplüğü” olarak görülmesi de bu gelişme ile ilişkilidir. Buna karşın kurumsal düzeyde sahip olunan bilgi birikiminin geniş kitlelerle paylaşım olanağı, İnternet aracılığı ile edinilen bilginin niteliğine ilişkin ön yargıları da tartışılır duruma getirmiştir. Örneğin “karalama sayfaları” niteliğindeki kişisel web sayfalarının aksine, internet üzerinden engelsiz erişilebilen üniversitelerin elektronik makale ve tez arşivleri, eğitim materyalleri arşivleri, resmi kurumların yayınlarının sunulduğu veri tabanları, ulusal akademik yayınlar arşivleri, vb. gibi mecralar Web’i nitelikli bilgi için de ilk başvuru adresi yapmıştır.

İnternet ortamındaki bu gelişmelerin yanı sıra, İnternet’e olan artan bağımlılık ve bu mecranın temel başvuru kaynağı olduğu gerçeği, kütüphanelerin derme yönetimi bağlamında İnternet aracılığı ile elde edilen kaynaklara kayıtsız kalamayacağını göstermektedir. Web kaynakları günümüzde kütüphaneler için para ödenerek alınan kaynaklar kadar, politika ve strateji dâhilinde yönetilmesi gereken derme olarak görülme zorundadır.

Elektronik Dermenin Seçimi

Üretim ve dağıtım özellikleri bakımından farklılıklar gösteren elektronik yayınlar, kütüphanelerin derme yönetimi politikaları ve uygulamalarını bu farklılıklar doğrultusunda gözden geçirmelerine neden olmuştur.

Başlangıçta basılı kaynaklar için kullanılan seçim ölçütlerinin elektronik kaynaklar için de uygulanabilir olduğu savunulmasına karşın, özellikle çevrimiçi erişim ile birlikte ilave ölçütlerin de değerlendirilmesi zorunluluk olmuştur. Al ve Al (2002, s. 57-58), elektronik kaynakların seçiminde göz önünde bulundurulması gereken pek çok özellik olmakla birlikte genelde seçim kriterlerinin altı başlık altında toplanabileceğini belirtmektedir. Bunlar; kapsam, içerik, işlevsellik, maliyet, lisanslar ve teknik özelliklerdir.

Pek çok konu ve türden parçanın yer aldığı içeriğin paket olarak kütüphanelere pazarlandığı günümüzde, külliyyatın kapsamında ağırlıklı olarak hangi disiplinde ve konularda önemli parçaların olduğu, yoğunlaşılan alanın genişliği, bu kaynaklarda yer alan bilginin niteliği ve içerikte yer alan parçaların sunulduğu format, kapsam ölçütü içerisinde düşünülmesi gereken konulardır (Guenther, 2000, s. 59; Hastings, 1998, s.112). Kütüphanecilerin paket olarak pazarlanan külliyyatların içeriğini belirleme esnekliğine sahip olduğu bilinmelidir. Başlangıç itibariyle maliyete yansıtacak olmasından dolayı dezavantaj gibi gözükse de bu durum, kullanımın fazla olması sonucu ile avantaja dönüşecektir. Elektronik kaynağın basılı ortamda erişilebilir kopyası varsa bu kopyanın orijinalliyetini yansıtması da önemlidir. Smith (1997, s. 11), elektronik kaynaklarda daha geniş bilgiye yönlendiren bağlantıların olması durumunda, bu bağlantılardaki bilginin erişilebilirliğinin, geçerliliğinin ve güvenilirliğinin de incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Elektronik kaynakların seçiminde kapsam açısından değerlendirilmesi gereken bu konularda nihai hedef hiç şüphesiz hedef kitlenin beklentilerine uygunluk olmalıdır.

Kütüphanelerdeki uygulamalara dayalı olarak elektronik kaynakların dermeye dâhil edilmesinde kaynağın kapsamı ile ilgili karar verilirken, yöntem olarak üç yaklaşımdan bahsetmek mümkündür:

- Pek çok disipline yönelik gereksinimleri karşılayacak kapsamda derme tercih etmek,
- Belli disiplinler için oluşturulmuş daha özel kapsamda bir külliyyatı tercih etmek,
- Seçimde, kullanıcıların çoğunluğunu oluşturan kritik hedef gruplarını belirlemek ve bunların gereksinimlerini karşılayacak geniş kapsamda külliyyatı tercih etmek (Al ve Al, 2003, s. 5).

Elektronik kaynaklarda içerik bilginin güvenilirliği ve doğruluğu ile ilgilidir. Özellikle web kaynakları, kolay üretilebilir özelliği ile doğruluk açısından istismara açıktır. Bu nedenle yazar, yayıncı ve editör gibi unsurların bilinen kişi ya da kuruluşlar olması önemlidir. Basılı kaynaklardan farklı olarak satıcı ve dağıtıcılar, yazılım üreticileri, grafik tasarımcıları ve hatta elektronik kaynakları pazarlayan firmalar içeriğin güvenilirliği açısından dikkate alınması gereken unsurlar olabilmektedir (Davis, 1997, s. 393).

Kütüphane dermesindeki tüm bilgi kaynaklarında olduğu gibi elektronik kaynakların da kütüphanede olma nedenleri işlevsel kullanımlarıdır. Elektronik kaynaklarda işlevsel kullanımın ön koşulu kullanım kolaylığıdır. Yaygın standart ve teknolojilere uygun olmayan elektronik kaynakların kullanım zorluğu tercih öncesi dikkat edilmesi gereken diğer bir durumdur. Bunun yanında içerikte yer alan grafik ve tabloların görünürlüğü ve erişilirliği de işlevsel kullanım için önemlidir (Metz, 2000, s. 723).

Elektronik kaynakların maliyetini etkileyen pek çok unsur vardır. İçeriğin niteliği yanında kullanılan teknoloji, erişim ve elde etme unsurları ile kullanılan arayüz fiyatı etkileyen unsurlardandır. Bunun yanında elektronik kaynakların fiyatlandırılması erişim yöntemi ve kullanıcı sayısına bağlı olarak da değişmektedir (Salman, 2002, s. 69-70). Bu nedenle seçim öncesinde tüm bu hususların birlikte değerlendirilmesi doğru karar vermede etkilidir.

Elektronik kaynakların kütüphane tarafından hizmete sunulması, genelde satıcı ya da üretici firmalar ile yapılan lisans anlaşmaları ile gerçekleşmektedir. Metz (2000, s. 719)'e göre lisans anlaşmaları kaynağın kapsamı, hangi amaçla ve kimler tarafından kullanılabileceğini belirlemek üzere yapılır. Bu nedenle kütüphanelerin elektronik kaynaklar ile ilgili lisans anlaşması öncesinde belirtilen konularla ilgili ön çalışma yapmaları gerekmektedir.

Elektronik kaynakların kullanımı belli bir teknolojik altyapı, donanım ve yazılım gerektirir. Kütüphanede kullanılan teknoloji ile satın alınacak elektronik kaynağın uyumlu olması kolay ve işlevsel kullanım için şarttır. Bunun yanında elektronik kaynaklara kesintisiz erişim de önemlidir. Kütüphaneler elektronik kaynaklara abonelik öncesinde bu hususları

gözlemleyebilme adına firmalardan deneme erişimi talep etmelidirler. Deneme erişimleri aynı zamanda kullanımın niceliği konusunda da kütüphaneye bilgi verecektir.

Elektronik kaynakların seçimine ilişkin yukarıda belirtilen başlıklar, tüm kütüphanelerin abonelik ve satın alma öncesinde değerlendirmek zorunda oldukları konulardır. Basılı kaynaklara ilişkin seçim ölçütlerinin pek çoğunun elektronik kaynaklar için de geçerli olduğu unutulmamalıdır. Elektronik kaynakların seçiminde kullanıcı gereksinimi ve özellikleri ile mevcut olanakların mümkün olduğunca örtüştüğü kararların alınması gereklidir. Basılı kaynakların yeterli olduğu disiplin ya da konularda elektronik kaynaklara yönelmenin kaynak israfı olacağı unutulmamalıdır. Elektronik kaynakların seçiminde en büyük sorumluluk kütüphanecilere düşmektedir. Seçimden sorumlu kütüphanecilerin konuyla ilgili toplantı ve seminerleri takip etmesi, tartışma listelerine aktif katılmaları, meslektaşları ile iletişim halinde bulunmaları, kütüphanelerde elektronik kaynak seçiminde doğru tercih yapılmasını ve kaynak israfının önüne geçilmesini doğrudan etkileyecektir.

Elektronik Dermenin Sağlanması

Basılı kütüphane materyallerinin fiyatlarının belirlenmesinde basım ve dağıtım giderleri ile editoryal giderlerin etkili olduğu bilinmektedir. Elektronik kaynaklarda ise ağ ve sunucu maliyetleri, kullanıcı sayısı, kullanılan teknoloji gibi unsurların da maliyete ekleniyor olması, bu kaynakların fiyatlarının bazen basılıların iki katına kadar çıkmasına neden olmaktadır. Bunu yanında elektronik kaynaklarda basılı kaynaklarda olduğu gibi tahmin edilebilir bir fiyat aralığı yoktur. Benzer içerikler farklı ülkelerde değişik fiyatlara pazarlanırken, aynı ülke sınırları içinde, kullanıcı sayısı yakın olan kurumların abonelik fiyatlarında bile farklı ücretlendirmelerin olduğu görülmüştür.

Kütüphanelerin genellikle paket halde sunulan külliyatlar biçiminde abone oldukları elektronik kaynaklarda, aynı paket içinde bile farklı içerik oluşturulması kütüphanelerin sıkça karşılaştıkları bir durumdur. Firmaların abonelik ve fiyatlandırmadaki farklı yaklaşımları kütüphanelerin bu kaynakları satın alırken son derece dikkatli olmalarını, kendilerine en uygun satın alma modelini seçmelerini zorunlu kılmaktadır.

Kütüphaneler elektronik kaynaklara bireysel olarak abone olabildikleri gibi, genelde yayinevleri, aracı şirketler ve bölgesel/ulusal konsorsiyumlar aracılığıyla aboneliği tercih etmektedirler. Özellikle konsorsiyumların aracılığı kütüphanelerin elektronik kaynak aboneliklerinde ciddi indirimler elde edilmesinde etkilidir.

Tekil Kurumsal Abonelikler

Tekil kurumsal abonelikler daha çok kütüphanelerin seçtikleri elektronik dergi ya da kitaplara tek başına abone olmaları biçiminde gerçekleşmektedir. Burada abone olunan parçaların başka bir veri tabanında olmaması önemlidir. Bu tür uygulamalar, paket olarak abone olmanın maliyetinin kütüphane tarafından karşılanamayacak olması durumunda tercih edilmektedir. Parçalara tekil abonelikler birim fiyatı yükseltmekle birlikte, paket olarak alınan veri tabanlarında kullanılmayan parçalara da para ödendiği dikkate alındığında, bu yöntemin üzerinde düşünmesi gereken bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, özellikle tekil dergi aboneliklerinde satıcıların basılı dergi aboneliğini de zorunlu tutması, kullanıcı sayısında sınırlamalar yapması gibi yaptırımlar bu tür aboneliklerde rastlanılan dezavantajlardır (Yalçın, 2006, s. 33).

Yayinevleri ve Aracı Şirketlerin E-Kaynak Paketleri

Elektronik kaynak veri tabanlarına kütüphanelerin abonelikleri, bir yayıncının kaynaklarını paket haline dönüştürerek pazarlaması yanında, birden fazla yayıncının kaynaklarının aracı şirketler aracılığıyla pazarlaması biçiminde de gerçekleşmektedir. İçeriğinde yer alan parça sayısı dikkate alındığında bu yöntem tekil yayın aboneliklerine oranla önemli bir fiyat avantajı sağlamaktadır. Bu tür aboneliklerde kütüphanelerin içerik oluşturulurken seçme şansları da mevcuttur. Birden fazla kütüphanenin abone olması durumunda, fiyatın daha aşağılara çekilmesi de mümkündür. Kütüphaneler için yöntemin en önemli avantajı binlerce parçadan oluşan içeriğe tek bir arayüzden erişimdir. Bunun yanında, ortaya çıkan sorunların çözümünde muhatabın tek olması bu tür aboneliklerin en önemli tercih nedenlerindedir.

Yayıncı ya da aracı firmalar aracılığıyla yapılan abonelik sisteminde, yayıncıların bazı dergiler için ambargolar uygulaması önemli bir

dezavantajdır. Bu durum bazı dergilerin son sayıları ile-kitaplarda belli sayfa ya da sayı sınırlamaları biçiminde gerçekleşmektedir. Bu tür kısıtlamalar özellikle tıp ve mühendislik gibi güncel bilginin vazgeçilmez olduğu disiplinlerdeki kullanıcılar için sıkıntı yaratmaktadır (Atılğan ve Yalçın, 2009, s. 779).

Konsorsiyum Abonelikleri

Konsorsiyum aboneliği, kütüphanelerin günümüzde elektronik yayınları sağlamada kullandığı en yaygın modeldir. Konsorsiyumlar özellikle 1990'lı yıllarda teknolojik gelişmeye paralel olarak yaygınlaşmaya başlamışlardır. Kütüphaneler elektronik yayınların abonelik işlemlerine ilişkin pek çok prosedürden kurtularak, aboneliği konsorsiyum aracılığı ile tek bir merkezden gerçekleştirmektedirler. Konsorsiyum, tek seferde çok sayıda kütüphane için abonelik işlemi gerçekleştirdiğinden dolayı da önemli fiyat avantajı sağlamaktadır. Tüm işlemlerde konsorsiyumun tek muhatap ve yetkili olması, ortaya çıkan sorunlara veri tabanı temsilcisi aracılığıyla hızlı çözüm üretilebilmesi, konsorsiyumların pazarlık gücünün fazla olması gibi avantajlar kütüphane konsorsiyumlarını tercih için öne çıkan nedenlerdir.

Ülkemizde 2000 yılında oluşturulan Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS), üniversite kütüphanelerinin veri tabanı aboneliklerini profesyonel olarak gerçekleştirmesinde önemli görevler icra etmektedir. ANKOS'un amacı; "üniversite ve araştırma kütüphanelerinin en uygun fiyatla, en fazla e-bilgi kaynağına erişimlerini sağlamak, ölçek ekonomisi çerçevesinde bu ürünlere yapılan yatırımı paylaşmak, Türkiye'deki akademisyen ve öğrencilerin küresel bilgi ağına en üst düzeyde erişimlerini gerçekleştirerek, eğitim ve araştırmaya kütüphanelerin desteğini arttırmak için ortak çalışmalar yürütmektir". (ANKOS, 2017). 2005 yılında TÜBİTAK ULAKBİM tarafından üniversite ve araştırma kurumlarına daha nitelikli bilgi hizmeti vermek amacıyla Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı (EKUAL) Projesi hayata geçirilmiştir. "EKUAL Projesi; ülkemiz araştırma kurumlarının akademik içerikli elektronik bilgi kaynaklarına etkin ve yaygın erişimlerinin sağlanması, ulusal ve uluslararası bilimsel yayın üretiminin etkinleştirilmesi amacıyla dünyanın önde gelen yayınevleri ve veri tabanı üreticileri ile yapılan ulusal lisans anlaşmaları ve çalışmalarını kapsamaktadır". Kamu ve vakıf

üniversiteleri yanında bazı eğitim ve araştırma kuruluşları ile birlikte toplamda 250'nin üzerinde kurum, ulusal akademik lisans kapsamında yer almaktadır. EKUAL, Web of Science ve IEEE/IEE Electronic Library başta olmak üzere, çok sayıda önemli bilimsel yayın dermesine üniversite ve araştırma kurumlarının erişimini sağlamaktadır (EQUAL, 2017).

Elektronik kaynakların sağlanmasına ilişkin kütüphaneler yukarıda açıklanan abonelik yöntemlerinden hangisini tercih ederlerse etsinler, farklı türde kaynaklar veya farklı kurumlar için çeşitli lisans modellerinin olduğunu bilmelidirler. En sık rastlanan lisans modelleri ise şöyle özetlenebilir (Taşkın, 2014, s. 9);

- **Büyük ticaret (big deal):** Yayıncıların elektronik kaynak aboneliklerinde kaynakları herhangi bir ayırım yapmaksızın paket halinde pazarlamalarıdır (Poynder, 2011). Kütüphanelere seçim şansı sunmaması, bu nedenle de kullanılmayacak parçalara da para ödenmesi kütüphaneler için en önemli dezavantajdır.
- **Kurum büyüklüğüne göre fiyatlandırma (tiered model):** Kütüphanelerin bağlı olduğu kurumun kullanıcılarının (öğrenci sayısı, personel sayısı, tam zamanlı kullanıcı, sayısı, vb. ölçütlerle) özelliklerine göre yapılan fiyatlandırma. Temelinde, büyük kuruluşların daha yüksek, küçük kuruluşların ise daha düşük abonelik ücreti ödemesi düşüncesi vardır (Fischer, 2006, s. 2).
- **Konsorsiyal fiyatlandırma (consortial pricing):** Diğer tüm yöntemler için uygulanabilecek bir üst model olarak görülebilir. Bölgesel ve ulusal düzeyde yapılan örnekleri vardır. Önceden de bahsedildiği gibi, fiyat konusunda önemli indirimler sağlaması ve pek çok kütüphane için işlemlerin tek bir merkezden idare edilmesi en önemli avantajdır.
- **Kullanıcı odaklı sağlama (patron driven acquisition):** Firmalar yayın paketlerinin bibliyografik künyelerini kütüphanelere gösterir. Kullanıcıların gereksinimleri doğrultusunda seçtikleri materyallerin tam metinleri için kütüphaneler kiralama ya da satın alma yoluna giderler (Reiners, 2012).
- **Kullanım başına ödeme (pay-per view):** Yayıncılar kaynakların bibliyografik künye ve öz bilgilerini kütüphanelere açarlar.

Kullanıcıların istekleri doğrultusunda tam metin erişim sağlanır ve parça kullanılma sayısına göre ücretlendirme yapılır (Yu ve Breivold, 2008, s. 57).

Elektronik Dermede Bilgi Hizmetleri

Kütüphane dermesine ilişkin yapılan tüm işlemler dermenin işlevsel ve etkin kullanımı ile ilgilidir. Basılı ya da elektronik derme ayırımı olmaksızın, kütüphane için dermenin anlamı kullanıcıların bu parçalara gösterdiği rağbet ile orantılıdır. Bu nedenle dermeye dayalı bilgi hizmetleri, derme yönetiminin son ve en önemli halkalarından biridir.

Basılı dermelerle hizmet verildiği dönemlerde kütüphane içi olarak planlanan bilgi hizmetleri, elektronik kaynaklar ve teknolojik olanaklarla birlikte kütüphane içi hizmete ek olarak uzaktan verilmeye de başlamıştır. Kullanıcı için önemli avantaj sağlayan uzaktan erişim ve kullanım hizmeti kütüphaneler için yeni planlamalar gerektirdiğinden, derme yönetimi politikalarında elektronik kaynaklara ilişkin hizmet planlaması ayrıntılı olarak ele alınması gereken bir başlık olmuştur.

Elektronik Danışma Hizmeti

Geleneksel danışma hizmetlerinin temelini oluşturan kullanıcı bilgi taleplerinin kolay ve çabuk karşılanması esasına, elektronik kaynaklar ve teknoloji ile birlikte “zaman ve yer sınırlaması olmaksızın” ilkesi de eklenmiştir. Elektronik danışma hizmeti, insan ilişkilerini, ağları ve elektronik bilgiye erişimi içermektedir. Kütüphane kaynaklarına dayalı olarak cevaplanan ve ağ üzerinden karşılanan danışma soruları da bu kapsamdadır.

Amerikan Kütüphane Derneği elektronik danışma hizmetini; “danışma hizmetlerine elektronik ortamda ve sıklıkla gerçek zamanlı olarak kullanıcının bilgisayar ve/veya İnternet teknolojileri sayesinde iletişim kurarak kütüphaneye fiziksel olarak gelmeksizin erişimidir” (ALA Reference User Services Association, 2004) biçiminde tanımlamıştır. Tanımda önce çıkan, danışma hizmetinin ağ tabanlı ve uzaktan gerçekleştirilmesidir.

Kütüphanelerin elektronik danışma hizmetleri önce e-posta gibi eşzamanlı etkileşimin olmadığı ortamlarda başlamışken, sonraları anlık ya

da kısa sürede dönüş biçiminde soru-cevap ya da yönlendirme sağlayan programlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kütüphane web sitesinde yer alan “Bir Soru Sorun”, “Bir Kütüphaneciye Sorun” gibi menüler aracılığıyla sunulan hizmetlerin arka planında IM, AOL, MSN ve VOIP gibi anlık sohbet programları kullanılmıştır. Gelişen teknoloji İnternet üzerinden video konferans ile görüntü ve ses eşliğinde tam bir etkileşimle kullanıcıya bilgi hizmeti sunmaya olanak tanımaktadır (Özbağ, 2006).

Elektronik danışma hizmetlerin çeşitli yazılımlar kullanılarak kütüphane web sitelerinden verilmesi kütüphaneler için önemli avantajlar sağlasa da, amacın gerçek anlamda hâsıl olmasında iyi bir planlamanın olması şarttır. Bu nedenle kütüphaneler elektronik danışma hizmetlerini “elektronik danışma masası” gibi bütünsel bir yaklaşımla ele almalıdırlar. Böylece kullanıcı çok sayıda hizmeti tek bir noktadan alma şansı elde etmiş olacaktır.

Bilgi Keşif Araçları

Elektronik kaynakların etkin kullanımında erişim araçlarının önemli yeri vardır. Veri tabanları kullanıcıların aradıkları parçaları kısa sürede ve zahmetsizce bulabilmesine yönelik kullanıcı dostu arayüzler tasarlama yarışına girmişlerdir. Buna karşın her veri tabanı kendine has arama özellikleri ve arayüz tasarımına sahip araçlar kullanmaktadır.

Arama araçlarının kolay kullanımı önemli bir ölçüt olmasına karşın aramanın esası, bilgi erişimin de temel dayanağı olan; “ilgili parçanın bulunması, ilgisiz parçanın elenmesidir”. Profesyonel arama mekanizmalarını benzerlerinden (arama motorları, karakter çakışmasına dayalı sistemler) ayıran en önemli özellik hiç şüphesiz arka planda iyi bir konu dizinlemesinin olmasıdır. Bu dizinler disipline uygun konu başlıkları listesi ile kavram dizinleri kullanılarak oluşturulmalıdır.

Veri tabanı yayıncıları ve sağlayıcıları, ilgili veri tabanının arma mekanizması yanında, birden fazla külliyatın içeriğine tek bir noktadan erişimi sağlamaya yönelik federe arama motorları ve bilgi keşif araçları da tasarlamaktadırlar (Örneğin EBSCO Discovery Service, ProQuest Central, SciVerse Science Direct). Bu araçlar kütüphanenin abone olduğu veri tabanları yanında kütüphane kataloğu ve açık erişimli bilgi kaynaklarını da tek bir noktadan tarama olanağı sunmaktadır. Yeni nesil kullanıcıların

bilgi arama davranışlarına uygun bu tür araçların avantajları olmakla birlikte, ilgili parçaların bulunması ve ilgisizlerin elenmesi anlamında sınırları olduğu da bilinmektedir. Kütüphaneler, bu tür araçlara abonelik öncesi, aracın bilgi erişimdeki başarısını test etmelidirler.

Kullanıcı Eğitimi

Bilgi kaynaklarının etkin kullanımını sağlama amacı ile kütüphanelerin kullanıcı eğitimleri çok eskiden beri vardır. Özellikle araştırma kütüphanelerinde kütüphanelerin bibliyografik erişim kaynaklarının kullanımı konusuna verdikleri önem dolayısıyla, bir dönem “bibliyografik kaynak eğitimi” adıyla da anılmıştır. Kullanıcı eğitimi son 20 yıla kadar kütüphane hizmetleri ve dermenin kullanımına yönelik bir ya da birkaç oturumdan oluşan gösterimler biçiminde varlığını sürdürmüştür. Elektronik kaynakların kütüphane dermelerinde yer almaya başlaması ve bu kaynakların türleri, düzenleri, arama araçları, sonuç sunumları, vb. konularındaki farklılıklar, kullanıcı eğitimlerinin önemini artırmıştır. Çünkü elektronik kaynakların kullanımı, kullanıcıların veri tabanlarına ilişkin bildikleri ile orantılıdır. Yanı sıra, elektronik kaynak paketleri sunan firmalar gelişen teknolojiye koşut arama ve kullanma araçlarını sürekli sisteme entegre etmektedirler. Bu nedenle, elektronik kaynakların kullanımına ilişkin eğitimler özellikle bu kaynaklar için bütçelerinin büyük bölümünü ayırmak zorunda kalan araştırma kütüphaneleri için, derme yönetimi sürecinin bir parçası olarak düşünülmelidir.

Kütüphane tarafından verilen kullanıcı eğitim programları yanında, veri tabanı üreticileri/sağlayıcıları tarafından da kullanım eğitimi verilmektedir. Bu eğitimlerde hedef kitle öncelikle kütüphaneciler, daha sonra da kütüphane kullanıcılarıdır. Firmalar tarafından verilen kullanıcı eğitimleri yüz yüze oturumlar şeklinde gerçekleştirildiği gibi, çevrimiçi paket eğitimler ya da etkileşimli eğitim oturumları biçiminde de olmaktadır. Bunun yanında tüm veri tabanlarının kullanımına yönelik yardım ve rehber dokümanları da vardır. Bu dokümanlarda veri tabanının içeriği ve kullanımına ilişkin bilgilendirmeler örnekleriyle anlatılmaktadır.

Kütüphanelerin elektronik kaynaklara ayırdıkları bütçenin karşılığını alabilmeleri, kaynakların etkin ve yoğun kullanımları ile mümkündür. Kütüphaneler kullanımın artırılmasına ilişkin tüm önlemleri almalıdır.

Kullanıcıların elektronik kaynakları etkin kullanmasına ilişkin eğitimler de bu önlemlerin başında gelmektedir. Kütüphaneler eğitim programlarını düzenlemek için kullanıcıdan gelecek istekleri beklememeli, belli bir program dâhilinde bu eğitimler sürekli verilmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Elektronik kaynaklar kütüphane dermelerindeki önemini her geçen gün artırmaktadır. Kütüphaneler için oldukça pahalı yatırımlar olan bu kaynakların seçimi, sağlanması, hizmete sunulması ve korunması, iyi bir altyapı ve planlama gerektirir. Basılı kaynakların hâkim olduğu dönemlerde yalnızca “sayısal artırma” olarak görülen kütüphane dermeleri, elektronik kaynaklarla birlikte pek çok yönüyle kapsamlı olarak ele alınıp değerlendirilmesi ve piyasa koşulları dâhilinde idare edilmesi gereken bir “yönetim” anlayışına dönüşmüştür. Katlanarak artan ve sürekli çeşitlenen bilgi kaynakları yanında alım gücü her geçen gün azalan kütüphane bütçeleri, elektronik kaynaklara ilişkin yönetim yaklaşımının bireyselin ötesinde ortaklaşa ve güç birliği ile ele alınmasını da zorunlu hale getirmiştir. Elektronik kaynakların kütüphanelere sağlanmasına yönelik kurulan ulusal düzeyde kütüphane konsorsiyumları, bu zorunluluğun bir sonucudur. Elektronik kaynakların sağlanmasına ilişkin bu tür birliktelikler kütüphanelere önemli deneyim ve kazanımlar sağlamasına karşın, sorunların tamamen çözümü noktasında yeterli değildir. Bu nedenle elektronik dermenin yönetiminde “yerel düşün, ortak hareket et” düşüncesi başlangıç noktası olmalıdır. Kütüphanelerin öncelikle bireysel olarak bu kaynaklara olan ihtiyaçlarının boyutunu, bu ihtiyaçları karşılamadaki altyapı ve mali kaynaklarını, kullanıcılarının bu kaynaklara ilişkin gereksinim ve beklentilerini, kaynakların hizmete sunumunda izleyecekleri strateji ve politikaları vb. gibi konulardaki mevcut durumlarını ortaya koydukları bir planlama yapmaları gerekmektedir. Bireysel olarak yapılacak planlamanın başarısı, işbirliği ve ortaklaşa çalışmanın etkinliğine de katkı sağlayacaktır. Kütüphanelerin elektronik dermelerini oluşturma ve hizmete sunmasında aşağıdaki konuları önemsemeleri ve dikkate almaları önerilebilir:

- Elektronik kaynakların yönetimi, kütüphaneler için derme geliştirme politikalarında yol haritası bağlamında tüm yönleri ile kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır.

- Kütüphaneler elektronik kaynakların yönetiminde basılı/elektronik dengesini esas alan bir politika uygulamalıdır.
- Elektronik kaynakların seçiminde kullanıcı gereksinimleri temel belirleyici olmalı, kullanıcı gereksinimlerinin belirlenmesi kapsamlı ve sürekli yapılmalıdır.
- Elektronik kaynakların pahalı yatırımlar olması e-kaynakların seçimi, bütçe yönetimi, pazarlama yönetimi, insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış, piyasa koşulları gibi konularda profesyonel yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu konulara ilişkin sorunların en aza indirgenmesinde yetkin personel mihenk taşıdır.
- Elektronik kaynaklar, kütüphane dermesinin dokusuna uygun çeşitlilikte oluşturulmalı ve geliştirilmelidir. E-danışma, e-dergi, e-kitap, e-tez, e-rapor, e-gazete, e-mevzuat, vb. gibi her türden kaynak, gereksinimler doğrultusunda dermeye katılmalıdır.
- Elektronik kaynakların etkin kullanımı, iyi bir teknolojik alt yapı gerektirir. Kütüphaneler elektronik kaynakları satın almadan ya da abone olmadan önce, teknolojik altyapı uygunluğunu onaylamalıdır.
- Elektronik derme, kütüphanelerin kalıcı satın almadan ziyade erişim hakkını satın aldıkları koleksiyonlardır. Bu bağlamda gerçekleşen lisans anlaşmalarında kütüphanelere çeşitli seçenekler sunulmaktadır. Kütüphaneler bu lisans anlaşmalarında kendileri için en uygun yöntemi tercih etmelidir.
- Konsorsiyumlar elektronik kaynakların sağlanmasında ve hizmete sunulmasındaki getirileri anlamında vazgeçilmez oluşumlarıdır. Kütüphaneler, konsorsiyumlarla çalışmayı “üye olma”nın ötesinde “sahiplenme” yaklaşımıyla düşünmelidir.
- Elektronik kaynaklardan etkin yararlanmada, kullanıcıların bu kaynakların kapsamı ve kullanımı ile ilgili bilgi sahibi olmaları son derece önemlidir. Bu konuda kütüphaneler firma tanıtımlarının ötesinde düzenli ve etkili kullanıcı eğitim programları planlamalı ve yürütmelidir.

- Kullanıcıların elektronik kaynaklara erişimi ve kullanımında kütüphane web siteleri başlangıç noktasıdır. Kütüphane web sitelerinde elektronik kaynakların listeleri ile içerik ve kullanımına yönelik bilgileri düzenli ve kapsamlı bir biçimde sunulmalıdır. Bu bilgilerin güncel olmasına dikkat edilmeli, bilgiler sürekli gözden geçirilmelidir.
- Kütüphanenin abone olduğu veri tabanlarının içeriği kadar, kullanım kolaylığı ve bilgi erişimdeki başarısı da dikkat edilmesi gereken konulardandır. Veri tabanı arama araçlarının kolay kullanılabilir olması yanında, içeriğin disipline özel kavram dizinleri ve geçerli konu başlıkları ile desteklenmiş iyi bir dizinlemesinin bulunması, abonelik için tercih nedeni olmalıdır.

Kaynakça

- Al, U. ve Al, P. (2003). Elektronik bilgi kaynaklarının seçimi. *Bilgi Dünyası*, 4(1), 1-14.
- ALA Reference and User Services Association. (2004). *Guidelines for implementing and maintaining virtual reference services. MARS Digital Reference Guidelines Ad Hoc Committee*. 30 Nisan 2017 tarihinde <http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines/virtrefguidelines> adresinden erişildi.
- Atılgan, D. ve Yalçın, Y. (2009). Elektronik Kaynakların Seçimi ve Değerlendirilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 3(4): 769-802.
- ANKOS. (2017). 27 Nisan 2017 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/web/index.php/ankoshakkında/genelbilgi> adresinden erişildi.
- ARL Statistics, 2003-04. (2005). A compilation of statistics from the one hundred and twenty-three members of the Association of Research Libraries. M. Kyriellidou, M. Young. (Comp. and Ed.), Washington, Association of Research Libraries. 15 Nisan 2017 tarihinde <https://eric.ed.gov/?id=ED498294> adresinden erişildi.
- Cole, L. (2004). Back to basics: What is the e-journal?. *Serials Librarian* 47(1-2), 77-87. 14 Nisan 2017 tarihinde <http://eprints.whiterose.ac.uk/29/1/backtobasics.pdf> adresinden erişildi.
- Cotter, G. ve Carroll, B., Hodge, G., ve Japzon, A. (2005). Electronic collection management and electronic information services. *Information Services & Use*, 25(1), 23-34.

- Cotter, G. ve Koehler, W. (2002). Electronic collection management and electronic information services. Paper presented at the RTO IMC Lecture Series on “Electronic Information Management for PFP Nations”, Vilnius, Lithuania, 24-26 September 2002, published in RTO-EN-026. 5 Mayıs 2017 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/e-info-mgmt.pdf> adresinden erişildi.
- Chowdary, P. (2016). Here’s why google books is the best eReading platform. 18 Mart 2017 tarihinde <http://www.print2eforms.com/google-books/> adresinden erişildi.
- Davis, T.L. (1997). The evaluation of selection activities for electronic resources. *Library Trends*, 45(3), 391-403.
- Ebook usage in U.S. public libraries, sixth annual survey.* (2015). New York, Library Journal. School Library Journal. 18 Mart 2017 tarihinde https://s3.amazonaws.com/WebVault/ebooks/LJSLJ_EbookUsage_PublicLibraries_2015.pdf adresinden erişildi.
- Ebook usage in U.S. school (K–12) libraries, sixth annual survey* (2015). New York: Library Journal, 2015. 18 Mart 2017 tarihinde http://www.ala.org/support/sites/ala.org.support/files/content/Library/SchoolLibraryReport_2015.pdf adresinden erişildi.
- Ebook usage in U.S. academic libraries, sixth annual survey* (2016). New York: Library Journal, 2015. 18 Mart 2017 tarihinde https://s3.amazonaws.com/WebVault/research/LJ_2016_EbookUsage_AcademicLibraries.pdf adresinden erişildi.
- EKUAL. (2017). 27.04.2017 tarihinde <http://cabim.ulakbim.gov.tr/ekual/hakkinda/> adresinden erişildi.
- Fischer, C. (2006). Electronic resources pricing: A variety of models. *Against the Grain*, 18(3), 18-22.
- Funding universe. (2017). SilverPlatter information inc. 6 Mart 2017 tarihinde www.fundinguniverse.com/company-histories/SilverPlatter-Information-Inc-Company-History.html adresinden erişildi.
- Google books history. (2017). 18 Mart 2017 tarihinde <https://books.google.com/intl/en/googlebooks/about/history.html> adresinden erişildi.
- Grimes, W. (2011). Michael Hart, A pioneer of e-books, dies at 64. *New York Times* (Sept. 8, 2011), 13 Mart 2017 tarihinde <http://www.nytimes.com>

- com/2011/09/09/business/michael-hart-a-pioneer-of-e-books-dies-at-64.html adresinden erişildi.
- Guenther, K. (2000). Making smart licensing decision. *Computers in Libraries*, 20(6), 58-60.
- Hastings, S. K. (1998). "Selection and evaluation of networked information resources". *The Acquisition Librarian*, 10(20): 109-122.
- Johnson, P. (2013). *Developing and managing electronic collections*. Chicago: American Library Association. 6 Mart 2017 tarihinde <https://ebookcentral.proquest.com/lib/karatekin-ebooks/detail.action?docID=1636018> adresinden erişildi.
- Kayaoğlu, H. D. (2006). Açık erişim kavramı ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için anlamı. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(1), 29-60.
- Metz, P. (2000). "Principles of selection for electronic resources". *Library Trends*, 48(4), 711-729.
- Özbağ, Ç. (2006). Elektronik danışma hizmetleri: ODTÜ Kütüphanesi örneği. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Poynder, R. (2011). The big deal: Not price but cost. *Information Today*. 27 Nisan 2017 tarihinde <http://www.infotoday.com/it/sep11/The-Big-Deal-Not-Price-But-Cost.shtml> adresinden erişildi.
- Project Gutenberg. (2017). *About*. 13 Mart 2017 tarihinde <https://www.gutenberg.org/wiki/Gutenberg:About> adresinden erişildi.
- Rao, S. S. (2003), "Electronic books: A review and evaluation", *Library Hi Tech*, 21(1), 85-93.
- Reiners, L. A. (2012). Patron-driven acquisition: the experience of three university libraries. *SCONUL Focus*, 55, 33-37.
- Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2003). E-Kitap teknolojisi ve kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(2), 147-166.
- Salman, P. (2002). Elektronik kaynakların seçimi ve değerlendirilmesi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri örneği. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Small, D. (2000). E-books in libraries: Some early experiences and reactions. *Searcher* 8(9), 63-65.

- Smith, Alastair G. (1997). Testing the Surf: Criteria for Evaluating Internet Information Resources. *The Public-Access Computer Systems Review*, 8(3): 5-23. 5 Mayıs 2017 tarihinde <https://journals.tdl.org/pacsr/index.php/pacsr/article/view/6016/5645> adresinden erişildi.
- Taşkın Z. (2014). Elektronik kaynak lisans anlaşmaları: Türkiye’de kütüphane ve kütüphanecilerin durumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(1), 6-17.
- Tonta, Y. (2006). Açık erişim: Bilimsel iletişim ve sosyal bilimlerde süreli yayıncılık üzerine etkileri. *Sosyal Bilimlerde Yayıncılık 1. Ulusal Kurultay Bildirileri [2-3 Kasım 2006, Ankara]* içinde (s. 23-32). K. Karakütük (Ed.). Ankara: TÜBİTAK ULAKBİM. 15 Nisan 2017 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-sosyal-bilimlerde-acik-erisim-bildiri-son.pdf> adresinden erişildi.
- Ulrichwebs Global Serials Directory. (2017). 14 Nisan 2017 tarihinde http://www.ulrichsweb.com/ulrichsweb/faqs.asp#About_Ulrichs adresinden erişildi.
- Yalçın, Y. (2006). *Elektronik veritabanlarında maliyet-fayda analizi: Başkent Üniversitesi Kütüphanesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yu, H. ve Breivold, S. (2008). *Electronic resource management in libraries: Research and practice*. New York: Information Science Reference.